

АНТРОПОМОРФНІ НАСИПИ. МІФ ЧИ ДІЙСНІСТЬ?

М. О. РИЧКОВ

У статті висловлено сумнів щодо існування феномену насипів курганів, які, начебто, мають у плані вигляд антропоморфної фігури. Увагу зосереджено на методиці польової фіксації контурів насипів. Відзначені можливі помилки при перенесенні точок країв насипів на загальний план кургану.

Важко простежити процес появи у людини будь-якої ідеї. Тут безліч складних питань, на які непросто відповісти. Та наступна розповідь і не буде присвячена цій темі, бо здається важливішим пізнати, чого варта та чи інша ідея, вірніше, наскільки вона підтверджується фактами наукової практики, на яких джерелах базується.

Йдеться про так звану ідею «антропоморфних» насипів у курганах доби бронзи північно-причорноморських степів. Її висловив і гаряче пропагує вже багато років Ю. О. Шилов¹. Спочатку його ідею не сприймали, критикуючи методику складання польових креслеників і систему доказів автора. Згодом, після ряду публікацій на цю тему Ю. О. Шилова, до неї звикли і почали сприймати як щось буденне. А зараз навіть з'явилися послідовники і нові провідники цієї ідеї².

Вже в перших обговореннях феномену «антропоморфних» насипів неодноразово було чути вислови про те, що одним з елементів недовіри до їх існування є той факт, що вони відомі лише з матеріалів розкопок самого автора цієї ідеї. Причому інші дослідники не тільки самі не фіксували подібні насипи, але й не помічали їх там, де їх бачив Ю. О. Шилов. Звідси виходило, що факт наявності «антропоморфних» насипів міг бути стверджений лише тоді, коли вони стали б фіксуватися й іншими дослідниками, незалежно від першовідкривача. Тривалий час таких дослідників ми не знали і можна було вважати, що ця ідея вже не постане на обрії археологічної науки. Але останнім часом з'явилися подібні публікації³. Ідею підхопили фахівці з Дніпропетровського університету⁴ і, як висловився недавно сам Ю. О. Шилов, здається, що саме там претендують на засаду провідної організації і по вивченню цього унікального явища давнини. Не знаю чи це так, але ж сам факт появи таких публікацій наштовхнув нас на необхідність звернутися до аналізу вказаного феномену, не ризикуючи бути звинуваченим в суб'єктивізмі щодо особи одного автора.

Спочатку слід зазначити, що нічого неймовірного в ідеї «антропоморфних» насипів немає. Але тут важливим є питання доказовості даного явища: чи було воно в минулій дійсності, чи є плодом фантазії дослідників і дійсності не відповідає?

Отже, мова піде про якість польових досліджень, а саме польових креслеників, які й фіксують форми насипів курганів, в тому числі й «антропоморфні». Ми не підраховали точно скільки на сьогодні вже зафіксовано «антропоморфних» насипів і не відзначали географії їх поширення, але думаємо, що їх, напевно, близько двох десятків, а опубліковано лише кілька. Для аналізу взято 15 таких насипів, три з яких були вже опубліковані (табл. , рис. 1)⁵. Головною метою було винайти яку-небудь закономірність в їх розташуванні чи устрої. Перше, на що ми звернули увагу, — це їх орієнтація у просторі.

Ю. О. Шилов неодноразово у своїх працях писав про існування в степу давніх обсерваторій, про надання такої функції деяким з курганів, а також про досить важливу роль орієнтації курганів чи поховань в них на зірки,

місяць, сонце тощо. В ньому нема нічого неймовірного, тим паче, якщо мати на увазі існування таких пам'яток, як Стоунхендж. Можна гадати, що «обсерваторії» подібного роду були і в степах Північного Причорномор'я.

Коло — це, певно, найуніверсальніша та найпоширеніша геометрична фігура в уявленні давньої людини. Але ж ідеально коло не придатне до будь-якої орієнтації у просторі. Для подібного орієнтування потрібно було робити певні позначки на ньому.

Таблиця. Кургани з «антропоморфними» насипами

№№ пп	Назва пункту та № кургану	Висота кургану в м	Діаметр кургану в м	Орієнтація «голови»
1.	Старосілля, к. 1	9,65	84	Захід
2.	Володимирівка, к. 5	1,2	40	Захід
3.	Долинське, к. 1	2,9	40	Захід
4.	Широке 2, к. 1 «Довга Могила»	4,4	64—112	Захід
5.	Кисличевата 4, к. 2 «Гола Могила»	7,4	68	Захід
6.	М. Горького, к. 1	2,3	50	Пн/Схід
7.	Сиваське, к. 3	2,0	35—50	Схід
8.	В. Олександрівка, к. 1	4,5	50	Схід
9.	Сергіївка II, к. 3	2,9	55	Північ
10.	Долинське, к. 4	1,2	36	Північ
11.	Водославка, к. 12	1,5	40	Північ-Південь
12.	Сергіївка I, к. 1	2,7	51—65	Південь
13.	Кисличевата, к. 1, 2	1,8	42	Південь
14.	Атманай II, к. 3	3,6	62	Південь
15.	Старосілля, к. 6	1,4	40	Південь

Думка про символ кола та ідею передачі цього символу круглим у плані насипом кургану існувала з самого початку досліджень. Щодо «фігурних» в плані насипів, в тому числі й «антропоморфних», то вже сама їх форма піддається тій чи іншій орієнтації і тому саме тут можна очікувати наявності деякої закономірності.

Але, на перший погляд, ніякої такої закономірності немає. З узятих для аналізу 15 «антропоморфних» насипів курганів орієнтовано головою на північ — 3, південь — 5, схід — 2, на північний схід — 1 (табл., рис. 1). Отже, здавалося б, можна зробити висновок, що споруджувачі «антропоморфних» курганів не надавали особливого значення їх орієнтації. Але, дивлячись на кресленики, ми все ж таки помітили деяку закономірність в орієнтації цих насипів.

Придивимось уважніше до креслеників загальних планів згаданих курганів. Не можна не помітити, що «голова» «антропоморфного» насипу, за винятком одного випадку⁶, ніколи не позначена ані в просторі траншей кургану, ані навкоси по відношенню до них. Вона всюди розміщується впоперек чи вздовж них, хоча останні в кожному випадку мають різний напрямок (табл., рис. 1). З таблиці і рисунків видно, що напрямок «голови» антропоморфної фігури завжди залежить від напрямку траншей, з допомогою яких розкопувався курган. А точки кривизни, що утворюють цю «голову», «плечі», або інші обриси, завжди знаходяться в профілях стінок траншей. Уважно проглянувши всі кресленики з «антропоморфними» та будь-якими іншими фігурними насипами, ми побачили, що в жодному випадку точка, що утво-

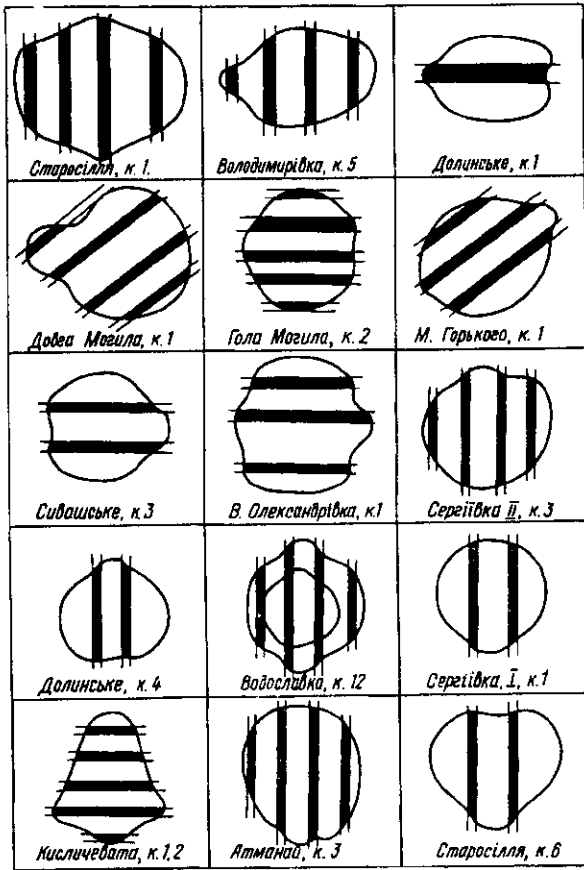

Рис. 1. Схеми антропоморфних насипів.

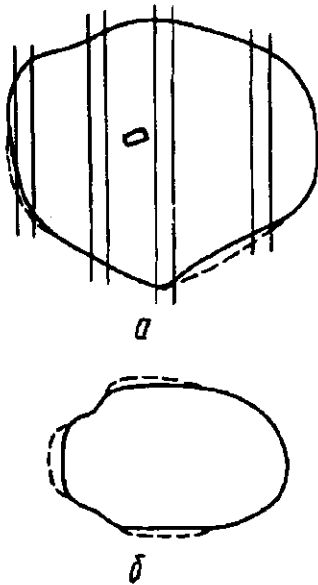

Рис. 2. Антропоморфні насипи першого Старосільського кургану: а) поданий в першій публікації; б) поданий в науково-популярній статті.

рює кривизну лінії контуру насипу в плані, не була посередині траншеї, вона завжди у профілі, тобто в її стінці. Чи не правда, дивно, що археологи, розкопуючи кургани траншеями, влучали ними саме на ці точки кривизни? Якби насипи дійсно були навмисно зроблені фігурними, такого збігу, певно, не сталося б і ці точки опинилися б і в середині траншей, стінок тощо.

Не треба вдаватися до деталей теорії вірогідності, щоб зазначити з цього факту, що дана закономірність не випадкова. Більше того, незалежність орієнтації «антропоморфних» насипів від напрямку траншей при розкопках курганів була б ще одним вагомим доказом їх дійсного існування. Але на практиці поки що такого не сталося. Лише одного цього факту досить для того, щоб у дослідників виник сумнів щодо існування подібних насипів.

Сумнів для дослідника — це один з головних засобів ствердження гіпотези, бо він примушує її автора шукати більш ґрунтовних доказів. В цьому плані висловлений сумнів теж повинен зіграти позитивну роль.

Не будемо звинувачувати авторів у навмисному кресленні «антропоморфних» насипів. Гадаємо, що вони стали жертвами помилок фіксації точок профілів курганів, або, можливо, в окремих випадках щось подібне до антропоморфних насипів дійсно мало місце. Це добре видно з широко відомого Старосільського кургану, розкопаного Ю. О. Шиловим, а згодом перейменованого ним же у Високу Могилу. Власне кажучи, саме з цього кургану й почалась епопея «антропоморфних» насипів. Як відомо, цей курган один з найвищих для ямного часу, його висота 9,65 м, а діаметр майже 90 м. При кресленні загального плану насипів кургану один з них у автора не викреслювався в коло, а мав контури, що деякою мірою нагадували щось подібне до антропоморфної фігури (рис. 2 а)⁷. Така антропоморфність була дещо умовною, але видно ця подібність глибоко запала авторові розкопок і в подальшому він цю близьку схожість перевів у сталий факт антропоморфності. А для більшої переконливості, при

інтерпретації, реконструкцію цього насипу він подав уже більш схожою до антропоморфності (рис. 2 б)⁸). Те ж саме можна казати і про зображення насипу в кургані № 3 біля с. Атманай Херсонської обл.⁹ Нерівності в контурах насипу, які помітив Ю. О. Шилов, іншими дослідниками могли б інтерпретуватись як коло чи якась нерівна дуга, але він пішов іншим шляхом, викреслюючи ту чи іншу фігури.

Людині взагалі властиве бажання знайти чи помітити в житті щось надзвичайне. Людство живе очікуванням надзвичайного, а якщо чогось дуже прагнути, то воно неодмінно з'явиться. Тому нічого дивного немає в тому, що ідея «антропоморфних» насипів як досить незвичайне явище, особливо на фоні багаторічних розкопок курганів, які в плані завжди були круглі, знайшла собі прихильників серед археологів. Тим паче, що археологи — це люди, які в своїй роботі регулярно торкаються невідомого, загадкового.

Отже, ідея виникла, а далі їй необхідно було лише ствердитися та знайти собі прихильників. Так воно і сталося, тільки слід відзначити, що вони з'явилися далеко не відразу, а лише тоді, коли до цієї ідеї науковці більш-менш звикли і почали сприймати як досить звичайне явище. Певною мірою для виникнення такого феномену у польовій практиці археологів є об'єктивні причини.

Навіть, якщо будівники кургану намагалися спорудити його ідеально круглим, вони не могли цього досягти за різних причин, а щодо того, як ці насипи збереглися до сьогодні, то тут є багато різних варіантів. Це пов'язано перш за все з конструкцією насипу, тобто з тим, чи насипали його просто сипучим ґрунтом, чи складали з шматків дерну, чи обмазували його глиною, кріпили камінням тощо. По-друге, до цього додаються природні умови: дощ, сніг, вітер, які руйнували поверхню насипу і могли призводити до того, що його форма набувала іншого вигляду проти початкової. Все це, крім того, напряму залежить від часового відрізка, протягом якого курган зазнавав природних впливів.

На руйнування поверхні насипу дуже сильно впливали й пізніші його перекопи: впускні поховання, грабіжницькі ями тощо. Якщо звернути увагу на те, що більшість поховань у курганах доби бронзи були в ямах чи катакомбах, які залишалися тривалий час порожніми, то після того як зітлівало перекриття цих порожніх ям, в них зверху посувався ґрунт, утворюючи на поверхні виїмку, яка могла значно змінювати конфігурацію насипу у плані і у профілі, бо такі місяця більше піддавалися ерозії ґрунту. Отже, чим більше в насипах курганів впускних поховань та різних перекопів, тим більша вірогідність природної деформації первісної конфігурації кургану. Цей факт добре досліджений і підтверджений кресленнями при розкопках курганів в Адигейській автономній області¹⁰. Але це ще не обов'язково означає, що всі «антропоморфні» насипи повинні бути наслідком саме таких чи подібних причин, хоча таку можливість треба обов'язково враховувати при їх реконструкціях. Наприклад, в кургані № 1 біля с. Громівка Херсонської обл., розкопаному Ю. О. Шиловим, деякі нерівності конфігурації його насипів можна пояснити такою причиною. Саме там, де проходили контури насипу, знаходились впускні поховання № 4 і 20, просідання ґрунту над якими й могло привести до прискореної ерозії насипу¹¹.

Ще можна зауважити, що досипки могли бути асиметричними і не перекривати всю поверхню кургану, і це могло надавати в плані кургану досить дивовижних конфігурацій, тим паче, якщо до цього додати складність фіксації контурів насипу, що добре видно при спробах реконструкції майже всіх «фігурних» курганів. Отож і виходять з-під рук деяких авторів розкопок досить дивовижні реконструкції різних фігур: «букранів», «птаха у польоті», «антропоморфної постаті» тощо.

Щоправда, автори розкопок «антропоморфних» курганів відзначали присутність в насипах великих блоків ґрунту з дерном, з яких складався насип, а також обмазку поверхні насипу мулом, що, на їх думку, використовувався саме для того, щоб закріпити його і таким чином довше утримати наперед задану форму. Але саме складання насипу з подібних блоків могло бути причиною його подальшої нерівномірної ерозії, що призводила до непередбаченої

зміни конфігурації. А обмазка мулом могла бути потрібною при будь-якій формі кургану. Разом з тим, всі автори відзначали більш товстий шар мулу біля підніжжя кургану, де він накопичувався внаслідок змиву.

Саме тут і постає питання про фіксацію контурів насипів курганів у плані. Розкопки курганів паралельними траншеями надали можливість наносити на план не дві (при розкопках з однією, центральною стінкою) і не чотири (при розкопках хрестом), а значно більше точок кола підосви насипу. Але ж саме це й призвело до того, що стала більшою вірогідність помилок при їх нанесенні на загальний план. Причому, закономірність тут така, що величина помилки залежить від розміру кургану: чим він вище й більше у діаметрі, тим більшою стає можливість помилитися при фіксації контурів насипу. Саме це, певно, і спричинило виникнення в археології «антропоморфних» та інших «фігурних» насипів у курганах, бо більшість з них мали досить великі розміри, особливо Старосільський, з якого, як вже йшлося, все і почалося (табл.). Спробуємо розібратись з чого можуть складатися згадані вище помилки?

1. З польової практики кожному відомо, що під час розкопок курганів механізмами траншея ніколи не буває ідеально рівною. В залежності від твердості ґрунту, кваліфікації механізатора, потужності техніки, траншеї можуть бути не тільки не паралельними одна одній, а навіть мати різну ширину з різних боків, та й взагалі, стінки траншей можуть бути і не паралельними одна одній, і навіть не прямими, а чи то звивистими, чи то дугоподібними тощо (рис. 3).

Звернемося до польових креслеників. В них можна побачити стрункі, паралельні, проведені під лінійку та ще й часто через однаковий інтервал, траншеї (а, значить, і стінки траншей, в яких фіксуються профілі кургану). Можливо, в окремих випадках хтось і враховував дійсну кривизну траншей при реконструкції контурів насипу, але ж з багатьох польових креслеників цього не видно. Отже, можна стверджувати, що в більшості випадків цьому питанню не надавали особливого значення і тому можливість помилки виявляється досить реальною.

Якої ж величини може бути помилка внаслідок нехтування можливою неточністю польової фіксації? При розкопках у 1975 р. кургану № 1 (біля с. Антонівка Новоодеського р-ну Миколаївської обл.), висота якого була близько двох метрів, ми робили експеримент щодо врахування подібної помилки. Виявилось, що протягом 30 м після зачистки стінок лопатою різниця

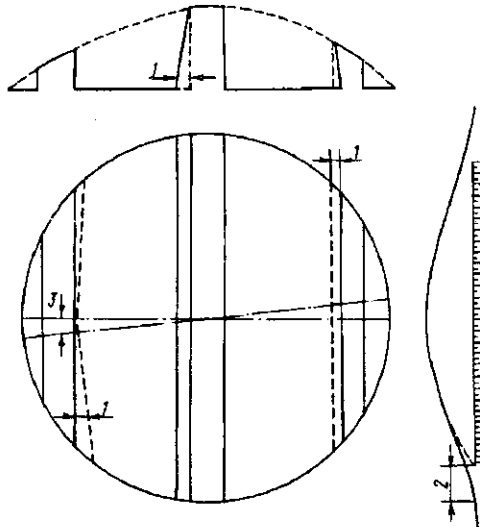

Рис. 3. Можливі помилки при фіксації точок контурів насипів в профілях курганів (цифрами позначені номери помилок за текстом).

Умовні позначення:

— дійсні контури стінок траншей

---- помилкові контури стінок траншей.

ширини траншеї складала 0,5 м. Тобто, якщо не враховувати цю неточність, а на кресленнику провести прямі, паралельні траншеї, то конкретна точка краю насипу у профілі на загальному плані може переміщуватися в межах 0,5 м і більше. На великих курганах, звичайно, ця помилка буде більшою. Я маю великі сумніви щодо врахування її дослідниками курганів з «антропоморфними» насипами.

Крім того, на загальних планах курганів ми бачимо поряд з сумнівно рівними траншеями такі ж сумнівно рівні стінки між ними, що цілком зрозуміло, бо їх якість обумовлюється якістю траншей. Але то йдеться про якість їх горизонтального напрямку. Необхідно звернути увагу й на вертикальний момент.

Ідеально стінки в траншеї повинні бути строго вертикальними і тому товщина їх зверху і знизу, на рівні фіксації країв насипів, повинна бути однаковою. Власне, так на кресленнях і позначено. Але ж кожному з дослідників курганів добре відомо, що на практиці так не буває. Як правило, товщина стінки знизу більша, ніж зверху. Ця різниця збільшується відповідно збільшенню висоти кургану. Вона може бути ще більшою при розкопках так званою «відступаючою бровкою» або коли профіль закреслюється «уступами»¹².

При розкопках кургану «Довга Могила» на Нікопольщині у 1979 р. (висота близько 7 м) проведилися заміри товщини стінки траншеї за допомогою виска. Виявилось, що різниця товщини стінок зверху і знизу коливалась від 0,5 до 1,0 м. Отже, це ще одна із можливих погрішностей, яку, певно, не враховували дослідники «антропоморфних» курганів. Беремо на себе сміливість стверджувати це, оскільки це копітка робота, на яку, як правило, не вистачає часу, і якою археологи частіше нехтують; не говорячи вже про інструментальну зйомку, яка при розкопках великих курганів особливо не обхідна і яка, не зважаючи на це, майже не проводиться.

Не думаємо, що проведені автором експерименти, щось унікальне в археології. Очевидно, вони проводилися й іншими дослідниками. Більше того, можливо, хтось застосовував і інструментальну зйомку — то в тому випадку, певно, і не спостерігались «антропоморфні» насипи.

2. Методика переносу на загальний план точки, що позначає край насипу, зафіксований у профілях, містить в собі другу можливість помилитися при реконструкції форми насипу. З практики кожному досліднику добре відомо, що край насипу на профілі майже ніколи чітко не виявляється. Більш-менш чітким він може бути у тому разі, коли насип кургану стояв під відкритим небом дуже короткий час і був у подальшому перекритий іншою досипкою, внаслідок чого практично не піддавався природній ерозії. Такі випадки можливі, але досить рідкісні і тому частіше ми маємо в профілях розтягнутий край насипу. Де саме поставити точки, за якими буде проводитися обрис форми насипу у плані часто вирішити дуже важко, тому що тут вірогідність дійсного їх положення коливається принаймні в межах одного метра, а часто й більше. Хто проводив реконструкції форм насипів курганів у плані, той знає як часом важко провести лінію їх контуру, і тут досить одного бажання, щоб за рахунок неточності фіксації надати насипу будь-якої форми.

Важко також погодитися з твердженням про те, що за край насипів треба приймати «точку перетину їх контурів з лінією середнього встановленого рівня давнього горизонту»¹³, бо середня — це не значить, що найточніша. Навпаки, Д. Я. Телегін та С. Н. Братченко, наприклад, вважали, що справжній первісний діаметр насипу треба визначити за лінією давнього горизонту, яка збереглась під насипом за рахунок перепрілої трави, засипаної ґрунтом. «Відсутність цієї лінії біля країв свідчить про пізніший зсув насипу»¹⁴.

Але то стосується в першу чергу первісних насипів, що ж до пізніших досипок, то тут все складніше. Візьмемо до прикладу славнозвісний курган № 2 біля с. В. Білозерка, розкопаний Ю. О. Шиловим. Наведемо лише один фрагмент з профілю *В* цього кургану (рис. 4). На рисунку видно, як у профілі зафіксовані поверхні різних досипок: майже жодна з них не має чіткого краю. Позначимо окремими точками краї насипів, визначені автором розкопок, і залишимо на розсуд читача оцінку цього визначення. Гадаємо, тут коментар

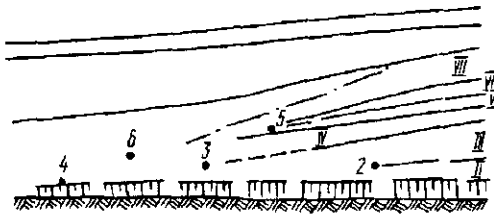

Рис. 4. Фрагмент профілю В кургану № 2 біля с. В. Білозерка.

Примітка. Римськими цифрами позначені прошарки насипів кургану, арабськими — точки країв цих насипів, як їх визначає Ю. О. Шилов.

пересунувши точку краю насипу на профілі на 1 чи, навіть, на 0,5 м.

Так, у Ю. О. Шилова в Старосільському кургані (Висока Могила) контури «антропоморфного» насипу дуже хисткі, бо проведені за ледве помітними лініями у профілях, які на креслениках позначені пунктиром. Наприклад, з півдня на західному профілі стінки третьої траншеї точка краю насипу могла бути взята на відстані 8 м, а це означає, що вигин «плеча» антропоморфної фігури, за Ю. О. Шиловим, зникне і в результаті зникне і сама антропоморфність¹⁶. Тобто, з цього випливає, що лінія контуру краю насипу, як правило, умовна і тільки досить значні скривлення її контурів можуть бути зафіксовані археологом.

Дещо інше являють собою випадки фіксації антропоморфної форми в плані, проведені не по краях насипу, а по краях вибірки так званого «поховального ґрунту». Ця фіксація, з одного боку, більш вірогідна, а з іншого — подальша форма насипу над цією фігурою вже не зовсім їй відповідає, бо якщо вихід контурів насипу за краї цієї фігури можна пояснити наслідком ерозії, то факт недоведення цих контурів до вже позначеної «антропоморфної» фігури пояснення не знаходить¹⁷. Щодо «антропоморфних» кромлехів, про які згадує Ю. О. Шилов, то подібність їх з антропоморфною фігурою непереконлива, що, на нашу думку, очевидно¹⁸.

До речі, і це дуже важливо, всі скривлення контурів насипів на загальних планах курганів, як зазначалось, випадають саме на лінії профілів, реконструйовані скривлення проводяться за точками профілів, і робиться це, певно, не завжди у полі, тобто, ці реконструкції у полі майже не перевіряються. В горизонтальному ж зрізі при роботі механізмів (зокрема, це дуже гарно видно при роботі скреперами) подібних скривлень не досліджують. Наші ж власні спостереження підтверджують, що при фіксації контурів насипів у плані всюди видно більш-менш чітку дугу кола. І, навіть, ті незначні скривлення, що фіксувалися нами 1979 р. при горизонтальних зачистках у траншеях кургану «Довга Могила» на Нікопольщині, виявились результатом не досить рівної зачистки. При більш ретельній зачистці ці дрібні нерівності зникали¹⁹. За логікою, з цього виходить, що якби згадані вище «фігурні» насипи дійсно мали місце, то деякі вузлові точки їх контурів повинні були б хоч іноді фіксуватися посередині траншеї, а не тільки в її стінках.

3. Ще одна помилка виникає в результаті неточності визначення центру профілів. Тобто, при встановленні проміжних реперів, вони насправді можуть знаходитися не на перпендикулярі до лінії центральної вісі кургану (рис. 3). На загальному ж плані вони наносяться на перпендикулярі. Така помилка може сягати 0,2—0,3 м і більше в залежності від того, наскільки точно проводиться розмітка кургану.

Звичайно, ми перерахували ще далеко не всі помилки, що можуть траплятися при розкопках курганів. Можливі помилки і при розмітці профілів, при замірах відстаней тощо. Але ясно, що для зменшення можливості подібних помилок треба ретельніше проводити всі заміри, перевіряючи їх ще в

зайвий, і, мабуть, не даремно співробітники експедиції, де досліджувався цей курган, висловили недовіру до реконструкцій Ю. О. Шилова¹⁵.

Продивившись польові кресленики усіх перелічених в таблиці «антропоморфних» насипів, доходимо висновку, що майже в кожній з них більшість точок, які утворюють цю «антропоморфність», взяті досить довільно (авторами розкопок) саме там, де край насипу фіксується нечітко. Тобто, так само як насипу було надано «антропоморфного» вигляду, йому можна було надати і форму кола,

полі. Все це зводиться до необхідності застосування при розкопках курганів інструментальної зйомки, хоча і з нею теж потрібна ретельна перевірка в полі, щоб уникнути згаданих вище помилок або звести їх до мінімуму.

Способи перевірки повинні бути різними, включаючи і застосування комп'ютерів. Але і без цього точки скривлень обрису насипу в стінці траншеї можна перевірити шляхом поступового зняття тут ґрунту з відповідними горизонтальними його зачистками. Автор неодноразово застосовував подібну методичку в непевних місцях і нічого крім рівної дуги не знаходив. Але маємо великий сумнів щодо застосування такої перевірки авторами розкопок курганів з «антропоморфними» насипами, бо в цьому випадку згадані насипи або зникли б, як фата-моргана, або отримали б більш ґрунтовні докази.

Без застосування інструментальної зйомки при розкопках курганів спочатку всі неточності фіксації краю насипу закруглились за рахунок проведення правильного кола (так званий «циркульний метод» за Ю. О. Шиловим²⁰), тобто, на ці неточності не звертали уваги. Коли ж до них пошлячили приглядатись, вони стали причиною для викреслення різних химерних форм, в тому числі й «антропоморфних». Істина ж десь посередині, бо до наших днів, звичайно, не могли дійти непорушними ні ідеальне коло, ні будь-яка інша конфігурація, яку прагнули відтворити будівники кургану. В деяких зі згаданих «антропоморфних» насипів досить допустити 2—3 помилки на 0,5 м — й удавана «антропоморфність» зникне.

Отже, враховуючи наведені вище можливі помилки при фіксації контурів насипів курганів у плані, можна дійти висновку, що існування «антропоморфних» та інших «фігурних» насипів поки що треба вважати недоведеним. Вони, на наш погляд, ще не набули статусу наукового факту і тому всляка їх інтерпретація, що вже досить вагомо поширилась в наукових і, особливо, в науково-популярних виданнях²¹, може вважатися передчасною. Перш ніж звертатися до інтерпретації та історичних реконструкцій археологічних фактів, вони повинні бути ретельно досліджені і доведені, тобто повинні перетворитися в добротні наукові факти.

Не хотілося б, щоб у читача склалося враження, що автор цих рядків лютий супротивник антропоморфних насипів взагалі. Теоретично існування подібних насипів, а також насипів іншої конфігурації можливе. Але після вивчення креслень подібних курганів виникають сумніви, які й висловлюємо тут з метою звернути увагу на більш ретельне дослідження цих явищ.

Безсумнівно те, що багато насипів курганів своєю конфігурацією значно відхиляються від кола, але не треба в цьому шукати причин, зумовлених тільки цілеспрямованою діяльністю людини, бо вони могли бути наслідком і цілком природних явищ. Дослідити в кожному окремому випадку ці причини необхідно для того, щоб науковий світ знав, чи маємо ми справу з явищем, що дійсно існувало, чи воно є плодом штучних побудов внаслідок помилок при фіксації контурів насипів в полі. Поки що, на жаль, на терезах істини переважає друге припущення.

Примітки

¹ Шилов Ю. О. Перший та четвертий Старосільські кургани // Археологія.— 1977.— № 22.— С. 51; Шилов Ю. О., Погарська Т. Міфи з берегів Дніпра та Інду // Людина і світ.— 1982.— С. 27—35; Шилов Ю. А. О перспективах исследований степных курганов // Исторические чтения памяти М. П. Грязнова.— Омск, 1987.— С. 113—116; Шилов Ю. А. Космические тайны курганов.— М., 1990.— 268 с.

² Див. наприклад: Андросов А. В. Курган с антропоморфной конструкцией из района с. Кисличеватая // Проблемы археологии Поднепровья.— Днепропетровск, 1989.— С. 45—50

³ Див. наприклад: Черняков И. Т., Станко В. Н., Гудкова А. В. Холмские курганы // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья.— К., 1986.— С. 53—96. Щоправда, виходячи з креслеників «антропоморфного» насипу, опублікованого цими авторами, видно, що насип має досить аморфну форму і тому, напевно, слід було називати його цим терміном, тим паче, що самі автори не виключали й того, що він міг бути хрестоподібної форми (там само.— С. 81).

⁴ Ковалева И. Ф. Культурные комплексы так называемых длинных курганов эпохи бронзы // Археологические памятники Поднепровья в системе древностей Восточной Европы.— Днеп-

ропетровск, 1988.— С. 20—33; Андросов А. В. Вказ. праця.; Марина З. П., Ромашко В. А., Феценко Е. Л., Войтюк П. В. Курганный могильник у с. Вербки // Исследования по археологии Поднепровья.— Днепропетровск, 1990.— С. 22—38.

⁵ Дані взято з таких джерел: Шилов Ю. А. Отчет о раскопках Херсонской экспедиции у с. Староселье в 1972 г. // Архів ІА АНУ.— 1972/35 б; Шилов Ю. О. Перший та четвертий Старосільські кургани...; Шилов Ю. А., Кубышев А. И., Дорофеев В. В., Полин С. В. и др. Отчет о работах Херсонской экспедиции у с.с. Волочанск, Владимировка, Красное Акимовского р-на Запорожской обл. // Архів ІА АНУ.— 1980/15; Шилов Ю. А., Кубышев А. И., Дорофеев В. В. и др. Отчет о работах Херсонской экспедиции в 1981 г. // Архів ІА АНУ.— 1981/19; Шилов Ю. А., Кубышев А. И. и др. Отчет о работах Херсонской экспедиции в зоне строительства Каховской оросительной системы в Херсонской и Запорожской областях в 1983 г. // Архів ІА АНУ.— 1983/26; Шилов Ю. А., Кубышев А. И., Дорофеев В. В. и др. Отчет о работах Херсонской археологической экспедиции ИА АН УССР в зоне строительства Каховской оросительной системы // Архів ІА АНУ.— 1984/11; Ковалева И. Ф., Шалобудов В. Н., Мухомад С. Е., Андросов А. В. Отчет о научно-исследовательской работе: Археологические исследования курганов в зонах строительства оросительных систем Днепропетровской области // Архів ІА АНУ.— 1987/176; Ковалева И. Ф. Культурные комплексы так называемых длинных курганов эпохи бронзы...; Андросов А. В. Вказ. праця.

⁶ *Масться* на увазі курган «Довга Могила» біля с. Широке Слов'янського р-ну Дніпропетровської обл., але хоча насип там і має антропоморфні риси, все ж виступ «голови» з заходу скоріш міг бути прибудованою з боку кургану культовою площадкою, що відзначає й І. Ф. Ковальова, а антропоморфність насипу в плані виникла випадково, а не зроблена навмисне (див.: Ковалева И. Ф. Культурные комплексы...— Рис. 4.— С. 26—28).

⁷ Шилов Ю. О. Перший та четвертий Старосільський курган...— Рис. 1.

⁸ Шилов Ю. О., Погарська Т. Вказ. праця.— С. 34.

⁹ Шилов Ю. А. Космические тайны курганов...— Рис. 16.

¹⁰ Самойленко В. Г. О некоторых возможностях в изучении стартиграфии степных курганов // I кубанская археологическая конференция.— Краснодар, 1989.— С. 128—130.

¹¹ Шилов Ю. А., Кубышев А. И., Дорофеев В. В. — Вказ. праця.

¹² Чмыхов Н. А., Шилов Ю. А., Корниченко П. Л. Методические рекомендации по исследованию курганных памятников.— К., 1986.— С. 14.

¹³ Там же.— С. 38.

¹⁴ Телегін Д. Я., Братченко С. Н. Розкопки курганів епохи бронзи за допомогою механізмів // Археологія.— 1974.— № 13.— С. 108.

¹⁵ Отрощенко В. В., Болтрик Ю. В., Ляшко С. И., Никитенко М. М., Попандопуло З. Х., Савоский И. П., Томашевский В. А., Шелепов С. М., Шилов Ю. А., Шкарбан А. С. Отчет Запорожской экспедиции ИА АН УССР // Архів ІА АН Укр.— 1975/2.— С. 119.

¹⁶ Шилов Ю. А. Отчет 1972...; Шилов Ю. О. Перший та четвертий Старосільські...— Рис. 1.

¹⁷ Андросов А. В. Вказ. праця.— Рис. 1; Марина З. П., Ромашко В. А., Феценко Е. Л., Войтюк П. В. Вказ. праця.— Рис. 3.

¹⁸ Шилов Ю. А. Космические тайны курганов...— Рис. 12.— С. 117; Вязьмитина М. І., Іллінська В. А., Покровська Е. Ф., Тереножкін О. І., Ковпаненко Г. Т. Кургани біля с. Ново-Пилипівки і радгоспу «Аккермень» // АПУ.— VIII.— К., 1960.— С. 113.— Рис. 87.

¹⁹ Мозолевский Б. Н. Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции ИА АН УССР за 1979 г. // Архів ІА АНУ.— 1979/9.

²⁰ Шилов Ю. А. Космические тайны курганов...— С. 36.

²¹ Див. крім вище згаданих праць Ю. О. Шилова ще такі: Шилов Ю. О. Найстародавніші монументальні споруди на території України // Нариси з природознавства і техніки.— 1984.— № 30.— С. 29—34; Шилов Ю. О. Степові кургани // Пам'ятники України.— 1982.— № 1.

Н. А. Рычков

АНТРОПОМОРФНЫЕ НАСЫПИ. МИФ ИЛИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ?

Статья посвящена анализу появившихся в последние десятилетия в публикациях насыпей курганов, имеющих в плане вид антропоморфной фигуры. Данные насыпи введены в научный оборот и все больше становятся основой для реконструкции мифотворчества строителей курганов. Между тем, сам факт существования подобных насыпей нуждается в доказательствах.

Если обратить внимание на методику фиксации в поле контуров насыпей, то можно выделить ряд возможных ошибок, которым археологи, как правило, не придают

значения. Но именно эти ошибки, скорее всего, и явились причиной появления антропоморфных, зооморфных и других сложных форм насыпей.

N. A. Rychkov

ANTHROPOMORPHOUS MOUNDS. A MYTH OR REALITY?

The paper is devoted to the analysis of mounds which have in plan a view of an anthropomorphic figure. These mounds are put into scientific circulation and ever more serve as a basis for restoration of myth-creation of the mound-builders. Meanwhile, the very fact of existence of such mounds needs to be proved.

If we pay attention to methods of fixation of the mounds outlines in the field, we may recognize some possible errors which are, as a rule, disregarded by archaeologists. But it is these errors which most likely were responsible for appearance of anthropomorphic, zoomorphous and other complex shapes of mounds.

Одержано 12.06.1991